

Szövegszerkezet és szótáriság

Bence Erika *Családszótár* című regényének szövegtani megközelítése¹

„A szöveg, teljes tömegében, az égbolthoz hasonlatos, mely egyszerre lapos és mély, sima, határtalan és jelzőpontok nélküli; ahogy a jós varázspálcájával erre az égre képzeletbeli háromszöget rajzol, hogy abban, bizonyos szabályok szerint a madarak röptéből olvasson, úgy rajzolja fel a kommentátor is a szöveg mentén haladva az olvasás zónáit, hogy ezekben megfigyelje a jelentések vándorlását, a kódok felbukkanását, az idézetek átvonulását”
(Roland Barthes)

1. Bevezető

Jelen dolgozatban Bence Erika szótárregényét szövegtani szempontokból elemezzük. Elsősorban arra a kérdésre keressük a választ, hogy a „szótárszerkesztő” szubjektum hogyan képes személyes hangvételben, hangnemben kifejezésre jutni a szótáriságban mint objektív, kötött (szöveg)formában, hogyan reprezentálja önmagát ebben a végül már köztes-sé váló szövegtérben. Másodsorban pedig az (irodalmivá alakuló) szöveg belső „viselkedésére”, utalásrendszerre összpontosítunk, ebből vonunk le szövegtani következtetéseket.

2. A szövegtan és kutatásának gyökerei – szövegtan és szépirodalom

Mielőtt áttérnénk Bence Erika *Családszótár*ának vizsgálatára, egy összefoglalót adunk azokról a főbb – jellemzően magyar vonatkozású – szövegelemzési, szövegtani tendenciákról, amelyek kutatási irányja kapcsolatba hozható az irodalmi művel mint szöveggel. Elméleti megközelítéseinket elsősorban SZIKSZAINÉ NAGY 2004-re, másodsorban TOLCSVAI NAGY 2001-re alapozzuk.

¹ A dolgozat az újvidéki BTK doktori iskolájának „A magyar nyelv szövegtana” elnevezésű tárgya keretében készült dr. Lánicz Irén mentorálása mellett.

Mindenekelőtt idéznünk kell Deme Lászlót, aki a szövegtan fogalmát a következő módon definiálja: „A szövegtan tudományosan rendszerezett (illetőleg sok tekintetben még ezután rendszerezendő) ismeretanyag a szövegről: funkciójáról, alapértelmezéséről, makro- és mikroszerkezeti jellemzőiről; s természetesen válfajairól és e válfajoknak mind a közös, mind az elkülönítő sajátosságairól” (DEME 1980; 332). A szövegtant, pontosabban: a szövegtanokat jellemző terminológiai sokszínűsége és az ebből eredő problémákra most nem térünk ki, de utalnunk kell Szikszainé azon elvárására, amely ebből a tarkaságból fakad (persze Demének a jövő kutatási irányára utaló megjegyzését sem hagyhatjuk itt figyelmen kívül): „Bár a szövegnyelvészet ma még sok pontján homályos, kiforratlan, képlékeny, mégis szüksége van valamiféle iránytűre kidolgozásáig is, amely ismerteti a szövegtan alapfogalmait, terminológiáját, és azt is láttatja, hogy a szövegtani fogalmak terén jól tükröződik a szövegnyelvészet mint tudomány kezdeti foka” (SZIKSZAINÉ NAGY 2004; 15).

Egyébként a szövegtannal kapcsolatba kerülő diszciplínáknak is számos elnevezésük van, amelyek kifejtve vagy kifejtetlenül utalnak a kutatási irányokra. A *szemiotikai szövegtan* elnevezés például azt jelzi, hogy a szöveg a jeltan része, a *szövegnyelvészet* pedig igyekszik magát mereven elkülöníteni az irodalmi szövegelemzéstől. Mindenesetre Szikszainé szerint a szöveggel való foglalkozás még nincs olyan szinten, hogy egységesen *szövegelmélet*ről beszélhessünk.

Annak ellenére, hogy Szikszainé egyenlőségjelet tesz a szövegtan és a szövegnyelvészet közé, tankönyvének példaanyag-válogatását mégis a következőképp foglalja össze: „A könyv példáinak többsége a szépirodalom nyelvéből való. Ennek kettős oka van. Egyrészt ezek tisztább formában jelzik a bemutatni kívánt jelenséget – bár kétségtelen, hogy minden szövegjellemző felfedezhető a mindennapok nyelvének köznapi szövegeiben is –, másrészt nem kell nyelvhelyességi szempontból javítani őket. Az irodalmi alkotásokkal kapcsolatban viszont kétségtelenül elkerülhetetlen az esztétikumhoz tapadó »előítéletünk«” (SZIKSZAINÉ NAGY 2004; 16). Vagyis Szikszainé látja, érzi az irodalmi szövegekkel való foglalkozás fontosságát – mintha szövegtanát kicsit talán a szépirodalom szolgálatába is állítaná –, kétségét fejezi ki, hogy szűk értelemben vett, kizárólag nyelvészeti szövegmegközelítés létezhet-e. Ha lenne ilyen „steril” irányvonal, akkor például a szövegtéma vagy a szövegjelentés kutathatatlan lenne – fejtegeti Szikszainé. Tolcsvai azonban meglehetősen „visszafogott”, más kutatásokra hagyja a „[...] szöveg és kultúra, szöveg és retorika, szöveg és poétika kapcsolatának vagy az irodalmi szöveg sajátos tulajdonságainak részletes kifejtését” (TOLCSVAI NAGY 2001; 7). Vagyis Tolcsvai „maga a dolgot” akarja szóhoz juttatni.

Már a fentiekből is könnyedén kihámozható, hogy a szövegtannak egyszerűen szüksége van társtudományokra. Önmagában, mondjuk így: kizárólag nyelvészeti manifesztációként körülményes a létezése. „A szövegtan mindazokból a tudományokból táplálkozik, amelyek a szövegek alkotásával vagy tanulmányozásával foglalkoztak vagy foglalkoznak” (SZIKSZAINÉ NAGY 2004; 19). A *gyökerek* tehát a szöveghez mint olyanhoz nyúlnak vissza. Ismét Szikszainét idézve válik egyértelművé, hogy egyes diszciplínák hogyan közelíthetnek e *nyersanyag*hoz, hogyan járulhatnak hozzá a szövegtan kimunkálásához: „[...] a hermeneutika azzal, hogy a szövegek megértésének és magyarázatának lehetőségeit taglalja; [...] a stilsztika azzal, hogy az írott szöveg elméleteként a különböző stílusfajtáknak, -árnyalatoknak a leírását adja, a stíluselemeket rendszerbe foglalja, minősíti és elemzi; a poétika azzal, hogy az irodalmi művek sajátágaival és összetevőivel, az irodalmi műfajokkal és formákkal foglalkozik; a modern nyelvelméletek (strukturális, transzformációs generatív grammatika, Montague-grammatika) azzal, hogy érdeklődésük középpontjába a mondat szerveződése, átalakítása, illetve a közlési körülmények jellemzése került, előkészítve ezzel a szövegre figyelmet; [...] az új nyelvtudományi ágak (antropológiai nyelvészet, szociolingvisztika, beszédaktus-elmélet) azzal, hogy kiszélesítették a szövegvizsgálat szempontjait; a modern retorikák azzal, hogy strukturális nyelvészeti alapon irodalomszemiotikai keretben írják le a műfajelmélet korszerűsítési szándékával a szépirodalmi nyelv kifejezőeszköz-rendszerét” (SZIKSZAINÉ NAGY 2004; 19). Természetesen a felsorolásnál csak azokra a diszciplínákra voltunk tekintettel, amelyek kisebb-nagyobb mértékben ugyan, de kapcsolatba hozhatók az irodalmi szövegek elemzésével. Mint látható, igen sok megközelítésmódból építkezhet a szövegtan. E tényezők erővonalait Szikszainé remekül summázza a következő kijelentésével: „A modern nyelvészet szülötteként keletkező, ókori gyökerekből táplálkozó és sok tudományágtól megtermékenyített szövegtan egységbe foglalja a szövegek tanulmányozását. Forrásainak sokasága is egyik oka interdiszciplináris tudományággá fejlődésének” (SZIKSZAINÉ NAGY 2004; 19).

Mint tudjuk, a szöveggel való foglalkozás, a szövegvizsgálat több mint kétezer éves múltra tekint vissza. Ma is több tudomány *anyaga*, de nem *kutatási tárgya* a szöveg: az irodalom- és történelemtudományé, a pszichológiáé stb. Ha ebből a kettősségből indulunk ki, úgy is fogalmazhatunk, hogy jelen dolgozat kutatási anyaga Bence Erika *Családszótára*, kutatási tárgya meg voltaképpen az a szótárregény szerkezetével kapcsolatos elméleti „átírás”, amit munkánkban a későbbiekben bemutatunk.

2.1. A szövegtan interdiszciplinaritása mint az irodalmi szövegek megközelíthetőségének alternatívája

Egyre inkább kifejezésre jut tehát az a körülmény, hogy az „interdiszciplináris ötvöződések” következtében a szövegtan megszűnt kizárólag nyelvészeti diszciplína lenni. Petőfi S. János ezt láthatja, amikor elhatárolja a szövegtant a nyelvészettől, és a szöveggel foglalkozó tudományágakkal, így például az irodalmi-filológiai diszciplínákkal is kapcsolatba hozza: „Ez a diszciplína nem egy, a hangtan, szótan, mondattan sorba illeszkedő (a nyelvészet körébe sorolandó) »tan«, hanem egy olyan szemléletet meghonosítani kívánó (részben irodalmi-filológiai, részben nyelvészeti indíttatásból létrejött, de nem vagy csak irodalmi-filológiai, vagy csak nyelvészeti ismeretekkel operáló) interdiszciplináris tudományág, amelynek keretében valamennyi irodalmi-filológiai és nyelvészeti rész-tudomány módszerei és eredményei újraértelmezendők” (PETŐFI S. 1994; 30).

Persze az sem mellékes tény, hogy „[...] az irodalomtudományban a *strukturalizmus* úgy jutott az 1960-as években csúcspontjára (elsősorban francia nyelvterületen), hogy – ellentétben a nyelvtudománnyal – középpontjában a szöveg állt [...], s ezzel kétségkívül hatással volt a nyelvtudományra. Az irodalomtudomány számára a struktúra csakis az irodalmi szöveg lehetett, amelynek elemei – objektivista kiindulópontjának megfelelően – a szöveg anyagi, »felszíni« nyelvi elemei voltak, ezért elemzéseiben alapvetően szövegtani munkát végzett egy speciális területen, egy meghatározott, »objektív« befogadélmélet keretében” (TOLCSVAI NAGY 2001; 18 – kiemelés: TOLCSVAI NAGY). Vagyis más tudományágakat megtermékenyítve interdiszciplináris tudomány lesz, sőt a multidiszciplinaritásig is eljut. Így – szinkrón állapotok között –, ezért is körülményes, hogy a szövegtan egységes, autonóm tudományként definiálja önmagát.

Az sem mellékes, hogy szinte mindegyik textológus más-más elméleti apparátussal viszonyul a szöveghez: nyelvészetivel Harris, Békési, Balázs János; kommunikációelméletivel Deme, Baugrande–Dressler; irodalomelméletivel Schmidt; szemiotikaival Petőfi S.; pragmatikaival Breuer; cselekvéseméletivel Stierle; referenciaelméletivel van Dijk; pszichológiaival Rieser; narrációelméletivel Hendricks stb.

Szinte magától értetődik, hogy a leíró szövegtannak jó pár vizsgálati területe különíthető el, amelyek közül – az irodalmi alapú, itt is vázolt aspektust szem előtt tartva – a szövegstiliztika a „legfontosabb”, a szövegfonetika azonban kevésbé „lényeges”. Persze nem szabad megfeledkeznünk a szövegpragmatikáról, a szövegsemantikáról, a szöveggrammatikáról, a

szövegtipológiáról és a szövegformatanról stb. sem, habár jelen kutatásunk megállapításait nem kötjük szigorúan ezen irányvonalakhoz, igyekszünk egységében látni és láttatni ezek elméleti hozadékait.

2.2. Magyar nyelvű szövegtan – kutatások, irányok

Szikszaíné a magyar nyelvű szövegtani kutatások két irányát vázolja fel (vö. SZIKSZAINÉ NAGY 2004; 25): egy szűkebb és egy tágabb tendenciáját. Utóbbi képes arra, hogy nyisson a határtudományok felé. Petőfi S. János – mint már utaltunk rá – általános szövegelméletének kidolgozásával a szövegtan szemiotikai keretbe való illesztését tűzte ki célul, de nem feledkezhetünk meg például a már említett stilisztikai elemzésekről, vagy éppen a történeti szövegtanról sem.

Az 1960-as évek végének magyar strukturalista érdeklődései – főleg Hankiss Elemér szervezésében – is hangot adtak magukról. „A hazai irodalomtudomány nagy strukturalista korszakának két konferenciája és az annak az anyagát közlő kötetek [...] – igaz, irodalomtudományi szempontból – részletes, több tudományágot bevonó és azon belül különböző nézőpontokat érvényesítő elemzéseket tartalmaznak ugyanazokról a lírai és prózai szövegekről, vagyis az első műhelyszerűen megszervezett összetett szövegelemzéseket valósították meg” (TOLCSVAI NAGY 2001; 21).

Tolcsvai tudománytörténeti összefoglalója alapján a következő fejlődési tendenciákkal folytathatjuk a fent megkezdett gondolatmenetet: az 1970-es évek második fele alapozta meg a kutatások első nagy korszakát, az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XI. kötete összefoglalta az új szemléletmódot, azt a formális logikai irányt, amely a mondatgrammatikából indul ki, a mondat autonóm szerkezetének elvéből, és e mondat szerkezet egyes grammatikai jellemzőit tekinti mondaton túlmutató szövegkohéziós nyelvi jelenségnek. Kiefer Ferenc itt azokat a mondatgrammatikai kategóriákat vizsgálta, amelyek a témát illetően fontosak, de tudta, erre nem építhet szövegelméletet. Antal László az általa képviselt formális nyelvészeti megközelítés határait jelölte ki, Csúri Károly generatív szövegelméleti megközelítéseket vázolt fel. Pléh és Radics a névmásításra fókuszált. A későbbiekben egy másik kiadványban megjelent Deme és Békési mondatközpontú hozzáállása, Balázs János retorikai alapú megközelítése stb. „Mindamellert a hetvenes években sem a kategorizáló leíró magyar nyelvtani hagyomány, sem a strukturalista formális nyelvészeti irányzat, sem az ekkor már jelentkező generatív grammatikai irány nem tudott eredeti elméleti keretéből kiindulva átfogó szövegmagyarázatot vagy (magyar) szövegleírási módszereket kezdeményezni” (TOLCSVAI NAGY 2001; 27).

Szikszaíné utal arra, hogy a szöveggel kezdetben jeles irodalmáraink foglalkoztak (Horváth János, Négyesy László stb.), a szövegtan előfutára Laziczius Gyula, ám érdemben Deme László fordult a szövegtan felé. Nem szabad megfélekednünk arról az ún. szövegnyelvészeti fordulatról sem, amely jelentős lökést adott a kutatásoknak. Innentől már módszeres szövegkutatás folyik, konferenciákat szerveznek, fontosabbnál fontosabb tanulmányok látnak napvilágot. 1990-től megjelenik a *Szemiotikai szövegtan* című tanulmánygyűjtemény és az *Officina Textologica*-sorozat, amely számos szövegtani publikációnak ad teret. Az irodalomelméletben az irodalomhermeneutika immár árnyalt és összetett magyarországi recepcióját és továbbértelmezését lehetett tapasztalni. Fontosak ebből a szempontból a *Literatura* 1991-es számai és egyéb szerzők alkotásai.

2.3. Az irodalmi mű mint szöveg bizonyos – további – elméleti keretek szemszögéből

Arra itt nincs lehetőségünk, hogy minden elméleti hozzáállást számba vegyünk, már csak azért sem, mert elsősorban az irodalmi szöveg(ek)re fókuszálunk, habár több elmélet nem tesz igazán különbséget irodalmi és nem irodalmi szöveg között. Erre utal például a *konstruktivistá nyelvelmélet* is. Ez az elmélet nem tud a két szövegtípus között olyan alapvető formai jegyeket megragadni, amelyek alapján szét tudná őket választani, mégis lényegesen különbözőnek látja az irodalom- és a nyelvtudomány szövegfogalmát – utal rá Szikszaíné.

Vannak azonban több szempontot érvényre juttató meghatározások is. Schmidt az irodalom- és a kommunikációelméletre alapozva jelenti ki, hogy „a szöveget [...] nem szigetelhetjük el mesterségesen [...], hanem kontextusban előforduló szöveggént, vagyis kommunikációs folyamatként fogjuk fel” (SCHMIDT 1975; 461 – kihagyások: SZIKSZAINÉ NAGY).

A nyelv és szöveg sorrendiségével kapcsolatban, viszonyrendszerüket értelmezve jelenti ki Lotman, hogy „a nyelv megelőzi a szöveget, a szöveget a nyelv generálja [...], a kód megléte mintegy előzményként tételeződik” (LOTMAN 1994; 58), viszont a művészi szövegben: „először a szöveg jelenik meg a közönség számára, a nyelvet pedig a szövegből lehet megfejteni, »levezetni«” (LOTMAN 1994; 60).

Tolcsvai összefoglalja az irodalomtudomány strukturalizmus utáni elméleti útkereséseit (vö. TOLCSVAI NAGY 2001; 27), amelyek mindmind megtermékenyítően hatottak e diszciplína szövegmegközelítéseire, majd a későbbiekben az egyes irodalmi jelenségekkel kapcsolatban Tolcsvai – saját szövegtanának elméleti apparátusát is körvonalazva – így fogalmaz:

„A szövegtannal viszonyba kerülő verstan csak bizonyos szövegtípusokkal kapcsolatban lényeges, a poétika részben a szövegtipológiához tartozik, az esztétika pedig nem szövegspecifikus tartomány. A szövegtannal szintén kapcsolatba hozott filológia az itteni ismeretekhez képest külső szemléletmódnak tekinthető, tehát olyanak, amely korlátozott területen hozzájárul a szöveg általános leírásához. Az irodalomtudomány szintén korlátozott módon kapcsolódik a szövegtanhoz, hiszen az irodalmi szövegek csak részben fedik le a szövegtipológiát, az esztétikai jelleg pedig speciálissá teszi azokat a szöveg rendszerén belül. A hermeneutika pedig filozófiai háttere az itteni szövegmagyarázatnak” (TOLCSVAI NAGY 2001; 58).

E dolgozatban a kognitív tudománynak a Tolcsvai Nagy Gábor képviselte szövegmegközelítésével, pontosabban annak bizonyos elméleti meglátásaival, azok transzformációival közelítünk a *Családszótár*hoz, vagyis egy irodalmi szöveghez. Teljes, átfogó megközelítésre azonban nem vállalkozhatunk. Érdekes azonban megemlíteni, hogy Szikszainé a kognitív nyelvtan termékenyítő hatását mintha kerülné, Tolcsvai Nagy Gábor nevével pusztán az említés szintjén találkozunk Szikszainé *A magyar nyelvű szövegtan vázlatos tudománytörténete* című fejezetében (vö. SZIKSZAINÉ NAGY 2004; 26–31). Külön tehát – például Petőfi S. többszöri említéséhez képest – nem utal arra, hogy a kognitív tudománnyal „átítatott” szövegtan is része lenne a magyar kutatásoknak (vö. TOLCSVAI NAGY 2000). Tolcsvainak a 90-es évekről szóló tudománytörténeti összefoglalója azonban egyértelműen foglal állást amellett, hogy a szövegkutatást mindinkább a „kognitív tudomány fogja össze”.

3. Az elemzés korpusza – Bence Erika: *Családszótár*

Mint ahogy arra korábban már többször utaltunk, a *Családszótár* című alkotás egyes szövegjelenségeit vizsgáljuk. Szövegműfajilag szótárregény-nyel van dolgunk, amely nem ismeretlen a magyar irodalomban. Bence Erika regénye tulajdonképpen a szótárakhoz, pontosabban a lexikonokhoz, azok címszavaihoz, szócikkeihez hasonló felépítettséget mutat. Természetesen az efféle szövegszervezések elengedhetetlen komponense az utaló szócikkek jelenléte. Jelen dolgozatban főképp ezen utalóelemek „működését”, az egyes szócikkek viselkedését elemezzük (lásd részletesen később).

A szótárregény mint szövegműfaj mondhatni expliciten – a benne szereplő címszavaival, utaló szócikkeivel – alakítja ki az adott szövegkomplexumon belüli szemantikai összefüggés(ek)en alapuló kohézióját.

Szikszaíné szövegтанában érintőlegesen tárgyalja a kohézió ezen módját, amit az intertextuális kohézióval párhuzamba állítva a *radiális kohézió* terminusával jelöl meg: „A radiális kohézió jellegzetesen a lexikonok, az egynyelvű szótárak, fogalomtárak – mint szöveggkomplexumok – szócikkei között létesülő tartalmi-logikai kapcsolat, hiszen ezekben a szövegtípusokban »sugárszerű« összefüggés rajzolódik ki az azonos fogalomkörbe tartozó **relatív önállóságú szövegek**: szócikkek **között**. (Eredetileg Rejman [1965] szakszavaként a tudományos szöveg lineáris, láncszerű kapcsolódásával szemben a szépirodalom sugaras felépítését jelezte.)” (SZIKSZAINÉ NAGY 2004; 338 – kiemelés: SZIKSZAINÉ NAGY.)

Szikszaíné a radiális összefüggés irodalmi megjelenését imitációnak tekinti, bár az irodalmi szövegkonstrukció ezen fajtája és egy lexikon utalásrendszere között nincs semmilyen lényegi különbség. Vizsgálatunkban részletesen elemezzük e jelenséget, különbséget téve a kétfajta „textualitás” között. A Bence-regényt nem intertextuális szempontok szerint elemezzük, hanem e műre – akár kognitív értelemben is – úgy tekintünk, mint önmagát kontextualizáló alkotásra.

Elemzésünk motivációját Tolcsvai Nagy Gábortól származó idézettel foglaljuk össze: „Természetes igény, hogy minél többet lehessen tudni a kommunikáció alapegységéről, a szövegről egy olyan korban, amelyben a reflektáltság, vagyis a cselekvések tudatosítása és elemzése, értelmezése visszahat a cselekvésekre, amikor a nyelvi cselekvés (a beszéd, az írás) nagy változatossággal, a szövegtípusok, stílustípusok, beszédhelyzetek legkülönbözőbb összekapcsolódási lehetőségeivel hajtható végre. Vagyis a legkülönbözőbb tartalmak a legkülönbözőbb szövegformákban verbalizálhatók, egyéni és közösségi viszonyokat és önazonosságot is kifejezve” (TOLCSVAI NAGY 2001; 7). Külön kiemelendő az a tény, az a kutatási vezérelv, hogy Tolcsvai szövegmagyarázata „[...] nem két mondat kapcsolatából vezeti pusztán le a szöveg legfontosabb jellemzőit, hanem a szövegbeli összetevők szerveződéséből” (TOLCSVAI NAGY 2001; 59).

3.1. Regény és szótárforma – szövegszerkezeti jellegzetességek

Balázs Géza egyszerű és frappáns megállapítással hozza összefüggésbe a tudományos műfajt és ennek szépirodalmi variánsát: „A szótárforma (mások szerint lexikonszerűség) egy tudományos műfajnak, szakszövegnek a szépirodalomba való áttemelése” (BALÁZS 1989; 315). Természetesen ez a megállapítás igaz Bence Erika *Családszótár*ára is azzal, hogy a tulajdonképpeni szótárhoz egy útmutató járul (*Útmutató a szótárhasználat-hoz*), amely voltaképpen elengedhetetlen „formai jegy”. Kevésbé az viszont

az *Előszó*, de jellemzően az *Utószó (helyett)*. Utóbbi két szövegegységgel keretbe kerül a szótár, ám a keretes szerkesztési elv az alapértelmezett szótári részben is kifejezésre jut (lásd később).

3.1.1. Címszavak és karaktertípusok

A *Családszótár* összesen 42 címszót tartalmaz (az *abortáltól* a *szülésig*), amely közül 32 kap értelmezést, 10 azonban önmagában (akár többszörös) utalás (→-lal jelölve, ezzel is mintegy erősítve a „szótáriságot”, annak formanyelvét). Vagyis az *anyakönyv* → anyaország; *anyám/apám* → az anya = anya → apa; *anyanyelv* → anyaország; *anyaság* → az anya = anya; *esküvő* = házasság → apa → ember; *házasság* → esküvő; *szex* → abortál = abortusz → az anya = anya → apa; *szoptatás* → anyatej; *szülészet* → szülés; *szülőanya* → édesanya/apa kijelölt címszók „üresek”, kifejtésük azonban valamelyik utalt, teljes szócikkben megtörténik.

Érdekes azonban megjegyezni, hogy pusztán *apa* címszó nincs, *az apa* = *apa* és *édesanya/apa* viszont van. Vagyis nem teljesen világos, hogy az *anyám/apám* a fenti kettő közül melyikre is utal pontosan. Érdekes továbbá a *házasság* (utaló) címszó esete is, amely az *esküvőre* mutat. Ha viszont az *esküvő*höz lapozunk, ott nem csak az *esküvő* címszóval találkozhatunk. Itt az *esküvő* a házassággal lesz „kiegénylített” fogalom, lásd: *esküvő = házasság*. Ez a szinonim reláció pedig újból továbbnavigálja az olvasót egyrészt a már említett („hiányos”) *apa* címszóhoz, másrészt a kifejtett *ember*hez. Utóbbi szócikk első mondata így hangzik: „*A nő* → férfi *szinonimája*” (66). Mindebből tehát az következik, hogy az *esküvő* és a *házasság* kategóriák képtelenek a jelentéssel való feltöltődésre, legalábbis a szótár kontextusán belül. Egyfajta „ördögi kör” alakul ki, amely a „csonka” – voltaképpen nem is létező *apa* címszóval és a hiperonim *ember*rel kerül kapcsolatba. Nem árt azonban megjegyezni, hogy az *ember* kategória a világról való ismeretünk alapján hiperonim, a szótár ezt a szemantikai manifesztációt rögtön a szócikk elején felülírja, a már említett „*az ember a nő férfi szinonimája*” relációval. Vagyis ameddig a világról való ismeretünk alapján az *ember* kategóriájába odaérhető a *nő* is, a szótár vonatkozásrendszerében ez nem történhet meg, a *házasság* így tulajdonképpen vagy az agnoszticizmus homályába burkolózó kategória – természetesen a nő aspektusából nézve –, vagy pedig a *férfi* kiváltsága.

A regény latens jelentésképzése ezzel a viszonyhálózattal még nem merül ki, hiszen a mű számos „regényen kívüli” – nem „nyilazott” – utalást épít magába. Ezekkel és az „explicitebb” modifikációkkal később foglalkozunk.

Természetesen egy valódi szótár ezt a játékot nem engedheti meg magának, a jelentésképzés ezen játékos mozzanata csakis a fikció világában

működhet, még akkor is, ha a szerző határozott állítása alapján „szakszótárt” bocsát közre. Itt utalnunk is kell az alkotói intenció egyik fontos mozzanatára: „Típusát tekintve *szakszótár*, mely a szűkebb és a tágabb értelemben vett *család* (a család és *egy család*) szinkron és diakron történetét tárja fel. Központi motívuma a gyermek, szervezőelve a nyíltság, látószöge perifériáról betekintő” (7). Ez a minősítés természetesen a regény címében explicite jelen van.

Fontos szerepük van a címszavakban felbukkanó egyenlőségjeleknek is. Az *esküvő = házasság* relációt már elemeztük, de nem árt kitérni azokra a további kategóriákra is, amelyeket a szerző „kiegyenlít”. Ide a következő kapcsolatok tartoznak: *abortál = abortusz; az anya = anya; az apa = apa; Balkán = balkáni; esküvő = házasság; határon túli magyar = haza; szerelem = szerelmes; születés = születés*. Az *esküvő = házasság* kivételével ezek mind tartalmaz címszók. Jelentős formai különbség csak az *esküvő* és a *házasság*, valamint a *határon túli magyar* és a *haza* kategóriák között állapítható meg. Fontos szerepük van azonban a névelős és a névelő nélküli kategóriáknak. *Apá*-nak és *anyá*-nak ebből a szempontból két variánsa van, ezzel már rögtön kétfajta olvasata feltételeződik e címszóknak: egy generikus értelemben vett és egy úgynevezett magán olvashatósági lehetőség. Nyilvánvaló, hogy a generikus variáns sem engedhet meg magának abszolút (alapértelemben vett) szótári olvasatot, a kiegyenlítés ezt is felülírja, és csak a szerzői definíciót engedélyezi, mintegy arra utalva, hogy a narrátor szülei általánosítható, de mégis privát kategóriák: semmiben sem különböznek más privát szubjektumoktól. Egy valódi szótár, pláne egy szakszótár ilyen bizonytalanságokat szintén nem engedhetne meg magának.

A /-lel kapcsolatba állított kategóriák értelmezése bizonytalan, a fenti felcserélhetőség nem vonatkoztatható rájuk minden esetben. Két ilyen teljes címszó(pár) fordult elő a regényben, a már említett *édesanya/apa* (utóbbi tag *édes-* nélkül) és a *közösségi szokásrend/jog*. Valószínűsíthető, hogy a regény szereplőinek egyazon denotátumra utaló eltérő megnevezéséről van szó. Azaz itt már nem a szerző egyenlíti ki az elnevezéseket, hanem valamelyik szereplő (vagy valamilyen csoportosulás) nézőpontja jut kifejezésre. Vagyis ami az egyik szereplő számára *közösségi szokásrend*, a másiknak *jog*, viszont a szótáriság szemszögéből nézve egy és ugyanaz a denotátum.

Természetesen, ha már szótárról van szó, a szótáriság kritériumának egyik fontos eleme a hullámvonal (~). E kritériumnak való megfelelésen – vagyis a címszó helyettesítésén – kívül azonban nincs egyéb funkciója.

Az önmagukban teljes, „puszta” szócikkekkel kifejtett címszavak száma 23. Ezek önmagukban nem tartalmaznak utalóelemet, vagy a már említett karaktertípusok nélkül fordulnak elő a regényben. Ide tartoznak a követ-

kezők: *abortuszmesze; anekdota; anekdotázás; anekdotázó; anyaország; anyatej; boldogság; boldogtalanság; Budapest; család; ember; feltékenység; férfi; férfiagy; férj; fiatalság; gyer(m)ek; halál; kert; kurva; menstruáció; napló; paradicsom(főzés).*

3.1.2. „Szerkesztési elvek”

A szótárregény előszavában szépen körvonalazódik a szerző alapötlete, szótárírói szerepe, a szövegműfajjal és általában a szövegiséggel való viszonya stb.: „Olyan könyvet szerettem volna írni, amelyben keresztül-kasul olvashatóvá válik a történetem. Olyan szöveget létrehozni, amelyet – megbontva a könyv olvasás folyamatosságáról és egyirányúságáról alkotott elképzeléseket – csak irányváltásokkal, szükségszerű előre- és visszalapozásokkal, az összefüggések megtalálásával, a hiátusok kitöltésével lehet értelmezni.

A regény ehhez alkalmas műfaj. Minden és semmi. Előttünk formálódik bármiből, s lesz bármivé. Nincs szöveg, amely ne lehetne legalább virtuálisan regénnyé, mely maga a formátlanság. Nincs kötelező kezdőpontja, és nincs meghatározható végpontja. Csak töredékek léteznek s folyamatosan alakuló eseménygócok, amelyek egymást feltételezve, megfellebbezve és kiegészítve, együttműködően hozzák létre a – ha nagyon akarjuk – regénynek is nevezhető szövevényt.

Az ilyen történetregény pókhálóhoz mérhető szövegháló, amelyet lehetetlen elhagyni, mivel nem ceruzával, írógéppel vagy szövegszerkesztővel hoztuk létre, hanem magunkkal, világban jelenlétünkkel; tőlünk függetlenül is létezhet kiterjedése. Kívülről nem láthatjuk: benne vagyunk.

Elkezdtém jelölni az összefüggéseket. Nyilakat kapcsoltam szövegmozzanatokhoz. Kiemeltem, definiáltam, utaltam, kiegészítettem.

Tudtam, hogy ez nem prózai fikció. Kevesebb és több annál. Távolságától, közel a szövegtapasztalathoz. Ugyanakkor minden, minden valóság alapú, amilyen csak egy szótár, egy (világ)lexikon lehet; minden elvont, mint az asszociatív gondolatlánc. Szótáríróvá léptem elő.

Szótárregény. Van ilyen” (5–6).

Természetesen van ilyen szövegműfaj a világirodalomban is, de olyannyira nem kell távol mennünk. Magyarországon talán a legismertebb Temesi Ferenc *Por* című kétkötetes alkotása 666 szócikkkel, de a szerb származású – 2009-ben elhunyt – Milorad Pavić *Kazár szótára* sem hagyható ki.

3.1.3. A szócikkek szerkezete

Egy szócikken bemutatjuk a fent megállapítottak valós realizációját, azaz egy konkrét szöveg(rész)be való beépülésüket (a pontos tördeléstől eltekintünk):

anekdotázás

Szertartás, családi rituálé; közege az asztaltársaság. Városi, terebélyes nagyságák nappalijában damaszt abrosz az asztalon, a porceláncsészén a pásztorszerelem című jelenet (→ anya, aki még ma is elolvad a → boldogságtól, ha figyelemre méltatja egy ilyen hölgytársaság; egy időben nem nyugodott, amíg nem talált ilyen mintázatú készletet!). Teázás. „A Perzsa vásárt játszod, Nusikám!”

Z. is egy lecsúszott polgárcsaládba kerül tízévesen. Bentlakásos-kosztos diákokból – mint ő – tartják el magukat. Négy szépszál legény fiúk közül három bugyuta. A nagypapa vérbajáról kering pletykává süllyedt → *anekdota* a városban. De Z. ezt nem érzékeli. Új világ. Ezer könyv sorakozik a polcokon. A zongorát vasárnaponként Nusi néni hozza működésbe.

Z. ott ül az éltes matrónák körében. Ha róla beszélnek, németre váltanak. Angella néni fara, amióta náluk lakik, szemmel láthatóan növekszik. A havi apanázs mellé sonka-kolbász, túró-tojás, frissen vágott pulyka is jár. P. fiúk az orvosi egyetemre apellál. Ezért meg kell tűrni ezt a gyámoltalan – a késsel-villával esetlenkedő, szalvétát sem ismerő – parasztfiókát. „*Maradiak, nagyon maradiak. Láttad az anyját? Kerekképű, pirosposzsgás. Majd kicsattan a fejkendő mögül. Huszonnyolc éves, ha van. Micsoda maradiság. Mit szólnál, ha a férjed mellett kéne ülnöd neked is a bakon, Agellám?*” Z. piacnapok hajnalán szinte ébren alszik. A lovak patái ütemesen kopognak a macskakövön. A hetipiacra hozza portékáját a környékbeli parasztság. Száz közül is kihallja, megismeri az apja kocsját (→ *édesanya/apa*)

Az egyes szótári karakterek szerveződése tehát jól látható. A címszavak vastagon, az utaló szócikkek dőlten vannak szedve. Dőltek egyébként még a „vendégszövegek”, a különböző idézetek, kommentárok. Szintén kurzív a címszó kifejtése, „elsődleges” definíciója, amely után normál tipográfiával következik a címszó részletes taglalása, a konkrét élettörténet, az „önéletrajziség”.

4. Kutatási célok és irányok

Hangsúlyozzuk, hogy jelen dolgozat elsődleges kutatási célja a szótár-regény belső utalásrendszerének feltárása. Ehhez kissé módosítani fogjuk Tolcsvai Nagy Gábor szövegtanának elméleti meglátásait igazodva ezek-

hez az utalásstruktúrákhoz. Természetesen megpróbáljuk igazolni az utaló szócikkek – az egyes grammatikai utalóelemekhez hasonló – jelentéssel való feltöltődését. Továbbá igyekszünk választ adni arra a kérdésre, hogy az utalóelemekkel, pontosabban: az utaló szócikkekkel való játék vajon megbontja-e a mű lineáris olvasatát, olvashatóságát. Megközelítéseink, megállapításaink annyiban kognitív eredetűek, amennyiben Tolcsvai szövegtana az.

4.1. A szócikkek utalóelemei

A *házasság–esküvő* címszók utalási problémájával már foglalkoztunk, lényegében hasonló elveket követünk az utaló szócikkek vizsgálatakor is, bár a teljes utalásrendszert itt nem áll módunkban felvázolni. A címszavakra vonatkozó utalási metódusokat ezzel az egy példával ki is merítettük, de a regényben két komolyabb hivatkozásrendszer is formálódik: **egyrészt** a különböző monogramokhoz, rövidítésekhez, **másrészt** az explicite jelölt utaló szócikkekhez kapcsolódók.

4.1.1. Monogramok, rövidítések, egyéb kifejezések mint utalóelemek

Az esetek többségében a regényszöveg szereplői nincsenek teljes néven megnevezve, ha viszont igen, akkor a történet szempontjából indifferens szereplők (pl. Nusi néni). A regényben megjelenő monogramok pedig a regényen kívülre utalnak. Pont utóbbi tulajdonságuk miatt nem foglalkozunk részletesen ezekkel az implicit utalóelemekkel (szűkebb értelemben vett allúziókkal), de nem is hagyhatjuk őket figyelmen kívül. E „monogram-típusú” vagy körülírással élő utalóelemek a regény, pontosabban a regényíró szubjektum szempontjából lehetnek lényegesek (pl. Z., a férj; Ill., a kisgyermek stb.) és kevésbé lényegesek (pl. G. L., H. V. É., „V. L. regénye”, „L. I. James Bondos regénye” „D. J. énekelt versei”, „T. O. paradigmatis mondata” stb.), amelyek újabb és újabb (szöveg)világokat aktivizálva konstruálnak újabb és újabb olvasatot.

Míg azonban előbbieik (Z. és/vagy Ill.) „jelentése” elsősorban a regényvilágból épül ki, utóbbiak elsősorban a vajdasági („értő”) olvasók emlékezeti, kulturális tudásával kerülnek kapcsolatba, más és más olvasati lehetőség(ek)et konstruálva, de egyben lokális kötöttségeket „elszenvedve”.

Szintén ide sorolható az a jelenség, amikor a szövegben a magyar köznyelvi normának nem megfelelő, idegen szó jelenik meg. Ilyen például a „szesztrák” (16). Hasonló idegen elemek és (meg)értésproblematikák jutnak kifejezésre a következő idézetben, amelyhez a narrátor magyarázatot, ejtéstechnikát is csatol: „V.-né mesélte, hogy első, dél-szerb (mert az sem mindegy, hogy milyen szerb: pl. vajdasági [azaz őslakos, régi], szerbiai

[magyarosítva: „szerbijánác”], likai [magyarul ejtve „lícsány” – a folyamatosan háborúzó és erőszakkal betelepülők többsége] – egymást sem kedvelik túlságosan, nemcsak minket, másnyelvűeket, de ezt csak az értheti, aki maga is itt él!) származású férjének családjában az asszony köteles volt felállni ültéből, ha a család valamelyik férfitagja (akárha gyerek is!) belépett a szobába” (78–79). Vagyis az „ezt csak az értheti, aki maga is itt él” világosan kijelöli, mintegy utal az értelmezés, az érthetőség lokális kötöttségére. Ugyanez a probléma merül fel a következő idézetben is, csak itt már nem a „nyelvi értelmezés” kerül központi pozícióba: „Egy kissé rövidlátó orvos vizsgálgta – a falubeliek tudják, hogy melyik nagymama volt az – M. nőszemélyt” (114). Itt tehát a megértés lehetősége egy mikro-közösségre zsugorodik, de ezzel – és persze a különböző monogramokat, rövidítéseket is ide értve – mintegy erős referencialitást is sugall nemcsak a *kurva* szócikknek, de egyben a teljes regénynek is.

Mivel ezeket tehát kifelé mutató hivatkozásokként (szűk allúziókként) kezeljük, nem foglalkozunk velük, sőt hűek maradunk ahhoz a szerzői intencióhoz, miszerint „A **Családszótár A-SZ** a család legáltalánosabb fogalomkörét értelmezi egyes – ritkábban (a jelentéstér teljesebb beláthatósága érdekében) többszám első személyű beszéddel” (7).

4.1.2. Az utaló szócikkek mint utalóelemek és mint „üres szavak”

Az utaló szócikkek elemzésére külön hangsúlyt kell helyeznünk, ha szem előtt kívánjuk tartani azt a kijelentést, hogy a regény önmagát kontextualizálja. Elméleti szinten tehát ezekkel az elemekkel kívánunk behatóan foglalkozni.

Egyértelmű, ha ragaszkodunk a lineáris olvasás alapkövetelményéhez (lásd lejjebb), hogy a legelső *abortál* = *abortusz* „című” szócikk utalószavai – a szócikk pozíciójából eredően – szemantikailag „üresek”, az utolsó, a *szülés* = *születés* utalószavai viszont többszörösen telítettek.² Persze az „üresség” relatív kategória, hiszen az olvasónak minimum egy-két szótári, esetleg „tapasztalati”, világnézeti stb. tudásanyag rendelkezésére áll. Az első szócikk legelső mondata rögtön egy újabb keretbe foglalja a regényt, hisz már azonnal az utolsó címszóhoz navigál: „*A* → *szülésnél nem létezik nagyobb fájdalom. L. azt mondja, mert nem tudom, milyen az ~.*” Nem mellékes körülmény az sem, hogy az utolsó szócikk utalószavainak feltöltöttsége mellett itt explicálódik az Ill. rövidítés is, először néven nevezve élete legfontosabb „kategóriáját” – a

² A terminológiai interferenciák elkerülése végett nem árt tisztázni, hogy mi „telítettség” az utaló szócikkek jelentéssel történő megtelítődését értjük, amely természetesen a regény kontextusrendszerében lesz érvényes folyamat (lásd *Az utalásrendszer működésének elméleti háttere* című fejezetet).

narrátor és a regény egyetlen fix pontját –, Illéskét: „Nem tudom. Nekem szerencsém volt. Illéske második nekifutásra lent volt a lábam között” (135). Ez a szerzői magatartás a regény aspektusából szemlélve érthető is, hiszen – mint már idéztük – „[k]özponti motívuma a gyermek, szervező elve a nyíltság, látószöge perifériáról betekintő” (7).

És hogy mennyire fontos szerepe van a regénybeli utalásrendszernek, arról maga a szerző vall *Útmutató...*-jában: „A → jel összefüggésekre mutat. Arra ösztönöz, hogy olvass hozzá egy másik szócikkben. Hogy kapsold össze. Hogy gondold újra. Hogy ismerj magadra” (8). Ha az utaló szócikkekkel kapcsolatban egyfajta statisztikai elemzést végzünk, megállapíthatjuk, hogy a legtöbb utalás (összesen 19) az *anyára* mutat, holott önmagában ilyen címszó nincs (vö. *az anya = anya*). Viszont ha az egyenlőségjellel kapcsolatban idézzük a szerzőt, akkor az utalások számát 24-re növelhetjük: „Az = az, ami egyenlő, ugyanaz” (8). Vagyis 19 + 2 *az anya* + 3 *az anya = anya* utalás. Ha pedig maradunk az „anya” fogalomkörénél, még 4 utalást adhatunk hozzá az eddigiekhez: 2 *édesanya* + 2 *édesanya/apa* utalást, holott a szótárban önmagában a teljes *édesanya/apa* utalás létezik. Erre a fogalomra tehát 28-szor történik rámutatás, vagyis az „anya” a legtöbbet hivatkozott elem. A szerző 3-szor utal rá a *szülészet* → *szülés* és a *szerelem = szerelmes*, 2-szer az *anyatej*; *anekdotázás*; *abortuszmesze*; *abortál = abortusz*; 1-szer a *menstruáció*; *kurva*; *közösségi szokásrend/jog*; *gyer(m)ek*; *férfi*; *ember*; *család*; *boldogság*; *az apa = apa*; *az anya = anya*; *anyaország*; *anekdota* szócikkekben. Mindebből és az életrajzság kritériumrendszeréből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a regény narrátora az „anya” fogalomkörét (is) mintegy központi kategóriaként értelmezi, az életrajz, az önmegismerés szempontjából mind az olvasónak, mind pedig a narrátornak a legjobban kell ismernie. Az sem véletlen, hogy a *szülészet* → *szülés* és a *szerelem = szerelmes* szócikkekben hivatkozik rá a legtöbbet.

A legkevesebb utalás van a következő kategóriákra: kettő az *anekdotázó*; *boldogtalanság*; *Budapest*; *szokás* (a vele kapcsolatos észrevételeket lásd lejjebb); *menstruáció*; *paradicsomfőzés*; *sex* szócikkekre, egyetlen utalás pedig az *anyatejre*.

Az utalásokkal kapcsolatban néhány következtetésre ki kell térnünk. Általánosságban megállapítható, hogy nem következetes a szótárregény a tekintetben, hogy nem minden konkrét szócikkkel rendelkező szóelőfordulás jelenik meg utaló szócikként (vagyis →-lal ellátva). Ez elsősorban a konkrét szótáriság mítoszát rombolja le, ha már a szótár(regény) „a fogalmak pontos tisztázására való”. Tény azonban az is, hogy minden ilyen szóelőfordulás „nyilazása”, az esetleges „lapozgatások” lassítanak a szöveg befogadását.

A komolyabb következtetések azonban a következőkben foglalhatók össze. Noha két utalás van a *szokás* címszóra (*az anya = anya* és a *boldogság* szócikkekben), ilyen címszó nem létezik, *közösségi szokásrend/jog* viszont igen. De az erre a kategóriára való utalás is problémás, egyrészt azért, mert *az anya = anya* és *az apa = apa* címszavak a *közösségi normarend* (és nem „szokásrend”) utaló szócikket tartalmazzák, másrészt pedig azért, mert a *jog* komponensre egyetlen szövegelem sem utal. Egy másik furcsa jelenség, hogy utaló szócikkekként jelen van az *édesapa* (a *család* szócikkben), a *halpaprikás* (szintén a *család*ban) és a *vásárlás* (a *férfiagyban*), viszont a szótárnak efféle tételei nincsenek, azaz ezek üres utalások. E hiányosságok minden bizonnyal „[...] a szótáríró szövegszerkesztői adottságaiból fakadnak” (8) – hangzik el az *Útmutató...*-ban, ám szintén mítoszrombolók.

5. Önéletrajz és szótárforma

Hogy hogyan egyeztethető össze a szótárforma és az önéletrajziság, azt elsősorban a szótárregény szövegszerkezetéből próbáljuk meg levezetni. Célszerű ebből a szempontból újra ide idézni Bence Erika „pókháló-metáforáját”: „Az ilyen történetregény pókhálóhoz mérhető szövegháló, amelyet lehetetlen elhagyni, mivel nem ceruzával, írógéppel vagy szövegszerkesztővel hoztuk létre, hanem magunkkal, világban jelenlétünkkel; tőlünk függetlenül is létezhet kiterjedése. Kívülről nem láthatjuk: benne vagyunk” (5–6). A „világban jelenlétből” és az „én struktúrájából” levezetett, átrendszerezett alkotási mechanizmus így tulajdonképpen az élet széttördeltségét alkotja meg. Ezek egyenes manifesztációi voltaképpen a szótár rövidtörténetei, „történetfüzérei”, ha úgy tetszik: szócikkei. Maga a „szövegháló” pedig akár kognitív értelemben is érthető: a megismerő, az átélő szubjektum önéletrajzának központi metaforája.

A szócikkek egymásra utaltságát, az énszerkezet reprezentálódási mechanizmusát Vasy Géza–Temesi Ferenc *Por* című művére fókuszálva – a következőképpen foglalja össze: „A szótárforma ötlete, lényegi utánozhatatlanságából is következő nagyszerűsége valóban csak forma. Mit tesz lehetővé ez a forma? A rész és egész dialektikájának felkavaró élményét tudja adni. Részletet rengeteget tudunk. Sokat meg is ismerhetünk szájhangományból, könyvekből. S képünk van mindig – világképünk – az egészről. De hogy rész és egész hogyan, miként mozog valójában, hogy az újabb rész miként formálja az egészet is, s hogy ugyanakkor az egész miként vonja be a maga értelmezési tartományába a részt, annak kevés szemléletesebb irodalmi példája akad ennél a regénynél” (VASY 1987; 85).

Természetesen Vasy e megállapítása a *Családszótár*ra is vonatkoztatható, de hogy mindebből hogyan lesz mű, irodalmi megnyilatkozás, azt

Bence Erika fejti ki a *szülés = születés* „című” szócikkében: „Akkor határoztam el, hogy megint írni fogok, amikor Ill.-ke megszületett. Igaz, hogy azóta majdnem öt év telt el, de most hozzáfogtam. A szülést írom meg. De irodalmi prózára tényleg képtelen vagyok. Ezért elhatároztam, hogy e köztes térben (regény és szótár között) írom meg, *mi az a rettenetes szégyen, ami a nőiség legmagasztosabb tartalmával függ össze női lelkekben. Ami ráül a lelkekre. És elrontja a legszentebb örömet*” (133). Talán nem tévedünk akkor, ha ezeket a mondatokat tekintjük a regény kulcsmondatainak, központi gondolatának. Ezek egyrészt komoly utalások az alkotás folyamatára, másrészt pedig a legmasszívabb önvallomások, a legsubjektívebb életérzések kifejezői. A „köztes szövegtér”, a szótáriság mint megszólalási lehetőség szintén a szöveg, pontosabban a szövegtípusnak a kognitív szerkezetére – mint objektív formára – reflektál: abban képes elhelyezni szubjektív hangvételét, hangnemét. Hasonlóan vélekedik Berényi Emőke is, aki a következőket állapítja meg: „Bence Erika szövegénél [...] maga az »előhívási alakzat« is jelentéssel bír: az élet körforgására, a »minden mindennel összefügg« megcáfolhatatlan elvére hívja fel a figyelmet a nyilakkal, egyenlőség- és behelyettesítőjelekkel meg kurzívval teletűzdelt szótárformával. [...] A *Családszótár* lapjain egy magányos ember önelemzését a fókuszpontjába állító családtörténet bontakozik ki, mely lehetőséget ad rá, hogy más famíliák legendáriumával kiegészülve, egy folyton mozgó, »nyitott szövegtérbe« behelyezkedve a vajdasági magyar nők családjainak történeteivé terebélyesedjen” (BERÉNYI 2010; 4).

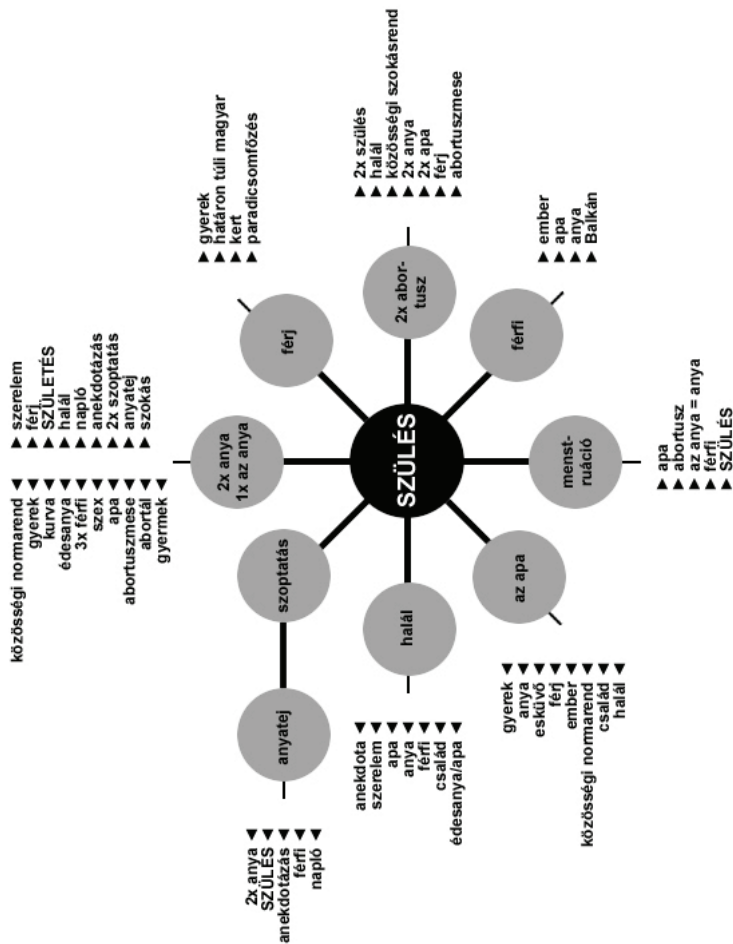
Noha az önéletrajziség szűkebb értelemben vett irodalmi vonatkozásaival nem kívánunk foglalkozni, néhány helyen azonban idéznénk Berényi részletekbe menő irodalmi megalapozottságú megállapításait. Berényi a regény témarendszerét, vallomásosságát a következőképpen foglalja össze. Bence Erika műve „egy patriarchális világban, egy »férfiországbán« kisebbségiként, egy aprócska faluban értelmiségiként, kutatóként és egyetemi tanárként élő nő vallomása” (BERÉNYI 2010; 3–4). A fent már általunk is körvonalazott objektív-szubjektív „játékformát” Berényi így látja: „A jelen horizontjából szemléli a saját »kisgyűlölet«-kútjának, megaláztatás-kosarának, vagyis családjának az alakulástörténetét, s ezzel együtt magának a családnak, mint a törzsi mitológia alapsejtjének a legáltalánosabb fogalomkörét értelmezi egyes-, ritkábban többszámiban, a szótárak tárgyilagosságát sutba dobó szubjektivitással. Szembetűnő vonása a nem egyszer kegyetlen őszinteség és a kíméletlen, minden részletre kiterjedő pontosság” (BERÉNYI 2010; 2). Mindezen megállapításokat az „önéletrajziségra”, az önéletírásra transzformálva Berényi a következőket hangsúlyozza: „Az önéletírás mátrixának összetevői, a referencialitás, az emlékezet és az én

fogalmi, továbbá a szerző, a narrátor, valamint az elbeszélő én figurájának viszonyrendszere mind-mind fellelhetők a *Családszótárban*” (BERÉNYI 2010; 5). Utóbbi megállapításból szintén alátámasztódik a szócikkek generikus értelemben működő manifesztációja is (vö. az egyes szócikkek névelőhasználatával kapcsolatban megállapítottakkal).

6. Az utalásrendszer működésének elméleti háttere

Az utalásrendszerek működésének elméleti vonatkozásait a leginkább „feltöltött” szócikken – értelemszerűen az utolsón, a *szülés = születés* – mutatjuk be, tudniillik – a lineáris olvasásból kiindulva – itt már minden hivatkozást ismertnek feltételezünk (a monogramok, rövidítések is már nagyjából telítettek). Így ez a kategória a lehető legmaximálisabban „jelenti” azt, amit szerzője definícióit bevetve közölni kíván. (Természetesen – mint már utaltunk rá – e szempont alapján az első, az *abortál = abortusz* szócikk a legkevésbé telített.)

A *szülés* kategóriája – az egyenlőségjelet figyelembe véve – ugyanazt „jelenti”, mint a *születés*. A lejjebb látható grafikából pedig az következik, hogy a sűrű körökben lévő kategóriák vannak a legszorosabb kapcsolatban vele – legalábbis első fokú kapcsoltsági szinten. Ezeknek a címszókknak természetesen külön-külön megvan a belső utalásrendszerük. Ha ezeket is kilistázzuk, még egy szintet lépünk (a grafikán a ►-lal jelölt kategóriák), az utalások száma kb. megháromszorozódik, majdnem a teljes regénybeli címszót „aktiválva”. A *szülés = születés* fogalomkörrel a második kapcsoltsági fokon azonban nem formálódik kapcsolat a következő „teljes” címszókkal: *anekdotázó; anyaország; boldogság; boldogtalanság; Budapest; féltékenység; férfiagy; fiatalság; menstruáció*. Vagyis a *szülés* mint központi kategória e fogalomkörökkel „tisztes” távolságot tart. Elsősorban tehát bizonyos térkategóriák esnek ki ebből a körből, de ami a leglényegesebb, a kétfajta érzelmi beállítódás is. A narrátort idézve a *boldogság* az a kategória, „[a]mi nincs” (44), másrészt – épp a *születés* kapcsolatban mondja a következőket: „Boldognak kellett volna lennem, amikor megszületett a → gyerekem. Azt mondják, felejthetetlen pillanat. »Istenem, mit csináltam magammal!« – ordítottam dühösen a szülőasztalon” (46). Igaz azonban, hogy a gyerektől a narrátor „időnként nagyon boldog”, ám az explicit utalásrendszert illetően is jól jut kifejezésre az érzés hiánya mind a *szülés*ssel, mind pedig a *születés*ssel kapcsolatban.

A szülés = születés szócikk utalószói feltöltődésének rendszere

„A szövegtani megközelítések egyik legfontosabb kérdése abban áll, hogy a szöveg belső felépítését, a szöveg különböző elemeinek összefüggéseit milyen keretben, hogyan modellálják” (TOLCSVAI NAGY 2001; 155). Ebből az alaptételből egyenesen következik kutatásunk legfontosabb feladata, a regény utalóelemeiben kifejezésre jutó összefüggések feltárása. Ezek az összefüggések tulajdonképpen hagyományos szövegtani kapcsolattípusokra vezethetők vissza, elméleti megragadásukra a *koreferencijelenségek* a legalkalmasabbak, így mi is ezekhez tartjuk magunkat. Az utaló szócikkek így tulajdonképpen névmásoknak tekinthetők, már csak abból a szempontból is, hogy jelentésük a regény kontextusán

belül alakul ki összefüggésben a narrátor önéletrajz-írói intencióival, „definiáló” szubjektumával. Mindezt alátámasztja, hogy „[a] névmás rámutató és utaló, referáló funkciója szemantikai és pragmatikai keretben már a mondatban érvényesül. Ez a szerep hasonlóképpen érvényesül a szövegben is, az egyik legfontosabb mikroszintű kapcsolatfajta eredményezve” (TOLCSVAI NAGY 2001; 171). Persze esetünkben szépen körvonalazódik a magasabb szintű, az egész szövegre kiterjedő utalásrendszer. Nem kívánjuk részletesen elemezni a névmások és az utaló szócikkek viszonyát, az egyszerűség kedvéért mindkettőt proformának tekintjük (a legtalálhatóbb terminus talán a *pszeudodenotatív proforma* lehetne), ebből és csakis ebből adódóan lazább értelemben pedig endoforikus (ko)referenciarendszerként értelmezzük a fenti ábrán világosan explicitált utalásrendszert. Mindent összegezve egy mikroszinten érvényesülő terminust kívánunk a teljes, az egész szövegre vonatkoztatni. Erre tehát a legalkalmasabb a koreferencia, vagyis az ’együtt utalás’, az ’együtt referálás’ jelensége.

„Az együtt referálás [...] azt jelenti, hogy két (vagy több) különböző nyelvi elem ugyanarra a dologra vonatkozik egy szövegben. Nyelvi elem valamely kis nyelvi egység értendő, tehát szó (ha ragozható, szóalak) vagy szóelem (morféma), illetve valamilyen korlátozott terjedelmű állandósult vagy alkalmi szókapcsolat (a különböző nyelvtanokban szintagma vagy csoport, frázis, vonzatszerkezet és frazéma, általában valamilyen főnévi csoport). A »dolog« meghatározása kevésbé egyértelmű a jelentéstani szakirodalomban; itt a továbbiakban egyelőre azt az entitást jelenti, amely a világban elkülöníthetően érzékelhető vagy elképzelhető, az elmében reprezentálható [...], és ezáltal valamilyen nyelvi formában jelölhető. E ponton a »dolog« helyett bevezetjük a referens kategóriáját: a referens az a szövegbeli (szövegvilágbeli) régió, akár nominális, akár relacionális, amelyre meghatározott szövegbeli elem referál (vonatkozik)” (TOLCSVAI NAGY 2001; 180–181). Ebből a definícióból szinte magától értetődik, hogy mi „nyelvi elem” tulajdonképpen az utaló szócikket értjük, amelyek zömében névszói kategóriák: egyszerű szavak (névelősek vagy névelő nélküliek, például *az apa = apa*), összetett szavak (például: *férfiagy*), szókapcsolatok (*közösségi szokásrend*), esetleg névutó-mellékneves kifejezések (*határon túli magyar*); kisebb számban igék (*abortál*). A „dolgok” pedig – szemantikai értelemben – voltaképpen a szócikkekben kifejtett „jelentéstartalmak”, szövegtipológiai értelemben rövidtörténetek.

Ebből az elméleti megállapításból az következik, hogy az utaló szócikkek anaforikus és kataforikus szerepkörűek lehetnek a szótárregény teljes kontextusában. Mivel azonban itt most az utolsó szócikk utalóelemeivel foglalkozunk, ezért az itt felbukkanó forikus elemeket anaforáknak te-

kintjük, pusztán az utolsó szócikkbéli pozíciójukból adódóan. *Az anya = anya, az abortusz, a férfi, a menstruáció, az apa, a halál, a szoptatás (anyatej)* címszók kifejtései pedig referensek (szűkebb értelemben antecedensek). Így voltaképpen egy meglehetősen egyszerű utalási háló veszi körül a *szülés = születés* szócikket (vö. a fenti grafikával).

A forikus elemmel kapcsolatos fenti megállapítás egy apró korrekcióra szorul, legalábbis szemantikai komponensét illetően. Tolcsvai szövegtana is kitér arra – leginkább Halliday–Hassan elméleteire alapozva –, hogy „[a]z utalásban két elem vesz részt, az egyik az utaló elem, amely önmagában szemantikailag nem értelmezhető, a másik az utalt elem, amely szemantikailag értelmezhető (tartalmas). Az utalás akkor jön létre, ha a két elem a szövegben azonosnak, vagyis azonos értelműnek minősül. Az utalás (mint szerkezeti jelenség) egy elemnek egy másikra való szemantikai jellegű utalásával (procedúrájával) létrejövő viszony: »a kohézió az utalás folyamatosságában található« (TOLCSVAI NAGY 2001; 184). Nehéz azonban a *Családszótár* esetében efféle „feltöltődési” folyamatokról beszélni, hisz az utaló szócikkek eleve tartalmas jelentésű lexémák vagy szintagmák. A szerző jelentésképző intenciója – önmaga életrajzi vonatkozásaival élve – azonban valamilyen szinten átírja az utaló szócikkek szótári jelentését. Az viszont egyértelmű tény, hogy a *Családszótár* az elemek szemantikai egymásra utalásából kialakuló viszony logikáját veszi alapul önmaga strukturalódásakor, primer (szöveg)szerkezetének megkonstruálásakor.

Noha a *féltékenység* címszó második fokon sincs kapcsolatban a *szülés = születéssel*, a fent megállapított „eleve” telítettséget azért illusztráljuk ennek a szócikkeknek az ismertetésével, mert ez explicit formában is vitába száll a fogalom alapjelentésével (a tágabb értelemben vett fogalmi sémával), pontosabban az ÉrtSz.-beli definíciójával:

féltékenység [ĕ] főnév -et, -e [ĕ, e] (rendszeres számokban)

1. A *féltékeny* (1) melléknévvel kifejezett tulajdonság, vkinek féltékeny volta; az a lelkiállapot, ill. ennek megnyilvánulása, amely akkor keletkezik, ha vki attól fél, hogy szerelmese, házastársa hűtlen lesz hozzá; szerelemföltés. [...]
2. Vélt v. valóságos előnyeink féltése, ill. gyak. a mások sikerének, boldogulásának, szerencséjének irigylése. [...]

a „féltékenység” ÉrtSz.-beli jelentése

féltékenység

Általában szerelemföltést jelent. De Z.-nél nem ebben az értelemben nyilatkozik meg, bár olykor úgy tesz, mintha. A ~ elfed. Saját hibáinkat leginkább. *Vád, amely védetté* (áldozattá, mártírrá) tesz.

[...]

a „féltékenység”
Családszótár-beli jelentése

A *féltekenység* *Családszótár*-beli értelmezése ugyan él az alapjelentéssel, erre utal az „általában” módosítószó is, ám a „de” szembeállító ellentétes kötőszó a szerzői értelmet preferálja. Az ÉrtSz.-féle jelentés ellenben „alapértelmezett” fogalmi sémát konstruál: „A fogalmi séma szövegbeli megnevezésének és kifejtésének prototipikus formája a lexikonszócikk és az értelmező szótárbeli szócikk, amelyben a címszó a fogalmi séma megnevezése, a szócikk szövege a fogalmi séma kifejtése” (TOLCSVAI NAGY 2001; 276). Mindebből mindössze annyi következik, hogy a szócikkek utalóelemei – természetüknél fogva – nem lehetnek telítetlen lexikai elemek³, olykor kapcsolatba hozhatók a valódi jelentéssel (például az olvasó tudáskeretével, a fogalmi sémával), az esetek többségében ezek ártírt, módosított jelentésével kell számolnunk.

Tulajdonképpen utóbbi megállapítás adja a „szótáriság” **leglényegét, és határolja be önmaga kontextualizáltságát**, szűkebb értelemben pedig ezzel a módszerrel épül ki a *szülés* = *születés* szócikk „egyedülálló”, az elbeszélő szubjektumszerkezetét reprezentáló narratív struktúrája.

7. A cím(ek) és a lineáris olvashatóság problémája

Még mielőtt a fent megjelölt problémát részletesebben kifejtenénk, ki kell térnünk a regény címének rövid elemzésére. Tolcsvai ezzel kapcsolatban az egyes tudományelméleti beállítódásokat a következő módon foglalja össze: „A szövegtanok jó része nem foglalkozik a címmel, nem is említi e problémát [...]. Más szövegtani munkák a címét nyelvtani jellemzői alapján jellemzik, s arra a kérdésre összpontosítanak, hogy a cím mennyire része a szövegnek” (TOLCSVAI NAGY 2001; 325). Természetesen mi a szótár-regény elengedhetetlen részeként tekintünk a főcímrre (*Családszótár*), figyelmünket azonban nem kerülheti el az egyes rövidtörténetek (szócikkek) „alcímei” (címszavai). Itt azonban az előbbire helyezünk nagyobb hangsúlyt.

Szövegtanában Tolcsvai kitér a címszavak cím funkciójának elemzésére, így érdemes foglalkoznunk megállapításával: „Jellegzetes átmenet a szótárbeli és a lexikonbeli szócikk címszava, amely egyrészt elkülönül az értelmező vagy magyarázó résztől, ugyanakkor szemantikailag, sőt részben szintaktikailag része az értelmező vagy magyarázó résznek” (TOLCSVAI NAGY 2001; 327). Ebből voltaképpen az következik, hogy az egyes szócikkek fejezetcímeként, „rovatcímeként” is értelmezhetők, véleményünk szerint azonban *kvázicímek*ként kell rájuk tekinteni.

³ Nyilván ebből adódóan az is indifferens, hogy névmási vagy fogalmi szójelentésen alapuló koreferenciáról beszélünk. E tekintetben a „típusos referenciális távolság” kategóriájával sem tudunk operálni, pontosabban akkor járunk el helyesen, ha ennek értékét – a szövegegész, a vehikulum fizikai határait figyelembe véve – maximálisnak vesszük.

A cím (metatextuális és tartalmi) funkcióit illetően a tartalmi funkció működését látjuk megragadhatónak, vagyis arra a viszonyra koncentrálunk, amely a *Családszótár* mint fő cím és az „összetett szöveg reprezentációs rendszere” között kialakul, már csak azért is, mert „[...] a tartalmi funkció érvényesülésében [...] a cím és a szűkebb értelemben vett szöveg között valamilyen fokú koherencia feltételezhető (a cím itt voltaképpen kulcsszót ad a szöveghez), vagyis a hallgatónak a cím tartalmából eredően elvárásai támadnak a szűkebb értelemben vett szöveg tartalmával, témájával szemben” (TOLCSVAI NAGY 2001; 325). A *családszótár* mint egyéni és általunk jelentéssűrítőnek tekintett összetétel jó címnek minősül, hisz az összetétel előtagja a témára reflektál, az utótagja viszont olyan hallgatói (itt persze olvasói) elvárást aktivál, amely például a lineáris befogadás, olvasás ellen hatna. A szépirodalommal kapcsolatos „tudáskeretünk”, „sémánk” azonban a lineáris olvasás befogadói stratégiáit evokálják, így a szótáriság és a szépirodalom befogadói kritériumrendszere egymásnak feszül. A jelentéssűrítés mint nyelvtani forma, megoldás feltételezésünk – és az eddig megállapítottak – szerint már csak azért is kiváló „címfogás”, „[...] mert a nyelvtani forma, vagyis a nyelvi reprezentáció behatárolja az elméleti reprezentáció, a feldolgozás lehetőségeit” (TOLCSVAI NAGY 2001; 328). Mivel azonban „[a] cím alapvetően valamilyen témát nevez meg, valamilyen témát foglal össze. Ezért a címben lényegi elem a főnévi összetevő [...]. A főnévi csoportból álló címek lényegében egyetlen módon jellemezhetők:

a) szemantikai szempontból a főnévi reprezentáció aktivizálja az adott főnévhez tartozó prototipikus fogalmi sémát (tudáskeretet vagy forgatókönyvet),

b) pragmatikai szempontból a hallgatóban vagy az olvasóban olvasási elvárás keletkezik, amelynek lényege, hogy az aktivizált prototipikus sémát a szöveg igazolja, kifejtse és specifikálja” (TOLCSVAI NAGY 2011; 328–329 – pontokra tördelés: TOLCSVAI NAGY). Természetesen a címben jelölt „szótár” főnévi elemnek a szövegegész teljes mértékben megfelel, mégis a már említett potenciálkülönbség a „szépirodalmiság” (rendszerint prototipikus) olvasásmódjának irányába mutat – azaz a linearitás felé tendál.

A fentiekből jóformán az is következik, hogy a címnek elengedhetetlen szerepe van a szövegmegértés terén. Hogy ez a folyamat még milyen kapcsolatban van a szövegegészsel, a szöveg fizikai megnyilvánulásával, azt Tolcsvai megállapításával vázoljuk fel: „A szövegmegértést valamilyen elvárás előzi meg, amely a normákból, a konkrét beszédhelyzetből (a szituációs és szociális kogníciókból) és az egyéni motivációkból ered. Ezt követi a vehikulum észlelése, amely egyrészt szekvenciális (lineáris), másrészt a feldolgozás során rekurzív” (TOLCSVAI NAGY 2001; 339).

A fentieket összegezve még a szótárregény esetében sem tartjuk meg-alapozottnak a lineáris olvasást megbontó befogadásmódot (vagyis nem tartjuk elfogadhatónak a *Szerkesztési elvek* című fejezetben idézett olvasási stratégiát). Ebből – és a regény utalásrendszeréből – adódóan viszont határozottan valljuk, hogy egyetlen szócikk sem hagyható ki, elsősorban azért, mert különben a szöveg primer struktúráját bontanánk meg, a teljes utalásrendszer abortálódhatna, több esetben zsákutcába futna. Tolcsvai Nagy Gábor Temesinek a *Por* című művére tett megállapításait idézve nyilvánvalóvá válik, miért is támasztható alá a lineáris olvasás a Bence-mű esetében is: „A kognitív pszichológiai kutatások bizonyítják, hogy az észlelésben hiányos adatok kiegészülnek a feldolgozásban, a reprezentációban a már ismert sémák, általában a világról való ismeretek alapján, és ez kivált lehetséges a rövid történetek elbeszélésekor, ill. megértésekor” (TOLCSVAI NAGY 1999; 248).

Az olvashatóság és például az utolsó szócikk kapcsolatának összefüggése így már világos, nem beszélve arról, hogy véleményünk szerint a regény eleve a *szülés = születés* című szócikkbe torkollik, a mindössze közel negyven címszó ismertségére alapozva. A szöveg újraolvasása természetesen már könnyebben engedheti meg magának „az előre és vissza való lapozgatással” történő, erre „ösztönző” játékot.

8. Zárószó

Dolgozatunkban – mindent összegezve – a *kvázi litterális jelentésréteg* megkonstruálódására fordítottuk a legnagyobb figyelmet. Abból indultunk ki, hogy a(z irodalmi) szöveg címszavai – nevezhetjük őket akár kulcsszavaknak is – ’definíció’ értelmükben a narrátor szelfstruktúrájának leképezései, ebből adódóan pedig sajátos átírások. A *valós litterális jelentés* ugyan nemegyszer megmarad a szótárregényben, de egyértelműen egyfajta szubjektív átíratban konstruálódik meg. Ezzel az aktussal tulajdonképpen pragmatikailag is – mintegy az életrajziságból, az énpozícióból stb. eredendően – „kontextualizálódik”. Az egyes szócikkek úgy funkcionálnak szövegszegmentumként, hogy önmagukban a lezártág benyomását keltik, de a szövegegész relációrendszerében mindig egy másik címszóval, a címszavak hálójával alakítják ki a teljes szöveg kontextusát, rendszerét.

Bízunk abban, hogy a *Családszótár* – vagy általában a szótárregények – szövegszerkezeti vonatkozásait sikerült mélyre hatolón feltárnunk. Több elméleti megközelítést mellőztünk, így például nem kívántuk részletezni a fogalmi séma szövegbeli szerkezeti és műveleti viszonyrendszerét, a szöveg értelemszerkezetével kapcsolatos megállapításokat stb. De hogy miért is nehéz átfogó képet adni egy szövegről – erre mi sem törekedhettünk –,

azt Tolcsvai Nagy Gábor megállapításával támasztanánk alá: „[...] egyes elméletek a szövegszerűség (textualitás) kritériumait modellálják, mások anélkül írják le a szöveget, ismét mások összetett jelnek tekintik azt. Egyes elméletek a szövegben is propozicionális jellegű mélyszerkezeteket tételeznek föl, más elméletek nem. Egyes elméletek szerint a szöveget a témája tartja össze, mások szerint nem az. Egyes felfogások a feszítés–oldás szerkezetét ismerik föl minden szövegben, mások nem. Vannak magyarázatok, amelyek a konvencionális retorikai szövegszerkezet meglétéhez kötik a szöveg globális szerkezetét, vannak olyanok, amelyek nem. Más magyarázatok nem tartják lehetségesnek a szöveg általános globális leírását, helyette például a nyelvtudományi leírás által megragadható szövegjelenségek megközelítését javasolják, vagy a szövegtípusok jellemzését és rendszerezését” (TOLCSVAI NAGY 2001; 310).

Talán szövegtanokról kellene beszélnünk? A szöveg a világ legnagyobb égi játszótérel!

Kiadás

BENCE Erika (2007): *Családszótár A – SZ. abortál – szülés*. Concordia Media Rt., Arad

Irodalom

BALÁZS Géza (1989): Szövegszerkesztési sajátosságok Temesi Ferenc Por című regényében. *Magyar Nyelvőr*, 314–326.

BERÉNYI Emőke (2010): *Szótárregény és hüppommémeta*. Kézirat.

DEME László (1980): A szövegtan, a szövegismeret és a szöveg szemlélet az anyanyelvi nevelés rendszerében. *Magyar Nyelvőr*, 332–340.

ÉrtSz. = BÁRCZI G.–ORSZÁGH L., szerk. (1959–1962): *A magyar nyelv értelmező szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest

LOTMAN (1994): (Hivatkozik rá SZIKSZAINÉ NAGY 2004; 53)

PETŐFI S. János (1994): A szövegösszefüggőségre utaló nyelvi elemek vizsgálatához (Szövegnyelvészet szemiotikai textológiai keretben). *Magyar Nyelv*, 19–30.

SCHMIDT (1975): (Hivatkozik rá SZIKSZAINÉ NAGY 2004; 51)

SZIKSZAINÉ NAGY Irma (2004): *Leíró magyar szövegten*. Osiris Kiadó, Budapest

TOLCSVAI NAGY Gábor (1999): A nyelvváltozatok egy irodalmi szintézise. Temesi Ferenc: *Por*. = „Nem találunk szavakat.” Nyelvértelmezések a mai magyar prózában. Kalligram, Pozsony, 244–261.

TOLCSVAI NAGY Gábor (2000): A kognitív nyelvészet elméleti hozadéka a szövegten számára. *Magyar Nyelvőr*, 494–500.

TOLCSVAI NAGY Gábor (2001): *A magyar nyelv szövegtena*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

VASY Géza (1987): Egy nélkülözhetetlen szóportár. Temesi Ferenc regényéről. *Forrás*, 10. 83–90.